

заимствовано из грамматики и введено в науку о поведении сексологом Дж. Мани, которому в 1955 при изучении интерсексуальности и транссексуальности потребовалось разграничить общеполовые свойства. Словоупотребление грамматической категории «гендер» подразумевало то, что видимые различия личностных и поведенческих характеристик мужчин и женщин не связаны напрямую с действием биологических факторов, а определяются спецификой социального взаимодействия.

Бібліографічні посилання

1. **Bornstein K.** Gender Outlaw-On Men, Women and the rest of us / K. Bornstein. – NY: Vintage, 1995. – 272 p.
2. **Butler J.** Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity / J. Butler. – NY: Routledge, 1990. – 348 p.
3. **Glover D.** Genders / D. Glover, C. Kaplan. – NY: Routledge, 2000. – 227 p.
4. **Hurst C.** Social Inequality: Forms, Causes, and Consequences / C. Hurst. – NY: Allyn & Bacon, 2007. – 464 p.
5. **Irigaray L.** This Sex which is not One. Trans. C. Burke and G.C. Gill / L. Irigaray. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 1985. – 223 p.
6. **Schwalbe M.** The Sociologically Examined Life: Pieces of the Conversation Third Edition / M. Schwalbe. – NY: McGraw-Hill Humanities, 2005. – 272 p.
7. What do we mean by «sex» and «gender»? World Health Organization. Retrieved 2009-29.

Надійшла до редколегії 15.02.2012 р.

УДК 37.111.11

Л. Г. Тарабасова

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

Проаналізовано процес життєдіяльності дітей дошкільного віку як філософсько-освітню проблему. Розглянуто теоретико-методологічні підходи до вивчення життєдіяльності особистості на ранніх етапах розвитку.

Ключові слова: життєдіяльність, вікові періоди розвитку, провідна діяльність дитини.

Проанализирован процесс жизнедеятельности детей дошкольного возраста как философско-образовательная проблема. Рассмотрены теоретико-методологические подходы к изучению жизнедеятельности личности на ранних этапах развития.

Ключевые слова: жизнедеятельность, возрастные периоды развития, ведущая деятельность ребенка.

Process of ability to live of children of preschool age as a philosophical-education problem is analyzed. Theoretical and methodological approaches to studying ability to live of the person at early stages of development are studied.

Keywords: ability to live, the age periods of the development, leading activity of the child.

Постановка проблеми. Як будь-який перехідний період, кінець XX – початок XXI століття характеризується суперечливими тенденціями, нестабільністю, змінами світоглядних позицій, переорієнтацією цінностей та пріоритетів. І це так чи інакше впливає на життя сучасної людини, безпосередньо стосується проблем освіти.

Сьогодні в освітній сфері на перший план виходять не просто відособлені філософські та педагогічні теорії, пов'язані лише концептуально, а комплексні філософсь-

ко-освітні концепції, в переважній більшості випадків замкнуті на конкретну педагогічну практику. Глобальна освітня тенденція XX століття, що переходить і в XXI століття – це формування взаємозв'язку філософсько – освітньої методології, педагогічної теорії та освітньої практики в умовах практично необмеженого їх різноманіття.

Реформування системи дошкільної освіти на засадах особистісно орієнтованого підходу актуалізує необхідність посилення уваги науковців та педагогів до формування дитини як активного суб'єкта життєдіяльності, здатного до елементарних форм відповідального самовизначення.

Демократичні процеси в державі вимагають вироблення нових суспільних вимог до освіти, зокрема її дошкільної ланки як основи соціокультурного становлення особистості. Таким нормативним документом, який відображає сучасний суспільний ідеал, орієнтує на потреби XXI століття, враховує специфіку дошкільної освіти, є Базовий компонент дошкільної освіти в Україні.

Базовий компонент – це мінімально достатній та необхідний дитині перших семи (шести) років життя ступінь компетентності, необхідний для її нормального функціонування у навколишньому середовищі. Він передбачає набір елементарних знань, умінь та навичок, які гарантують дитині адаптацію до життя, здатність орієнтуватися в ньому, адекватно реагувати на явища, події, людей [2]. Базовий компонент дошкільної освіти – державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті [3].

До структурування змісту дошкільної освіти було визнано підхід об'єктивний, життєво доцільний, що не суперечить основним концептуальним засадам, науково обґрунтований, який спирається на дитячу субкультуру. В основу покладено розроблену корифеями педагогічної та вікової психології модель (В. В. Давидов, О. М. Виноградова, В. С. Мухіна, Р. Б. Стюркіна, В. А. Петровський), згідно з якою дошкільник відкриває світ в його цілісності та різноманітності як єдність чотирьох світів – «Природи», «Культури», «Людей» та «Самого Себе». Ці світи є основними, специфічними, збалансованими між собою сферами життя [3].

Зміст Базового компонента дошкільної освіти систематизований за сферами життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам».

Сфера «Природа» формує елементарний природооцільний світогляд, несе ціннісно-змістову наповненість за екологічним та природничим напрямками, сприяє усвідомленню дитиною себе як частки природи, формує відчуття відповідальності за те, що відбувається навколо неї і внаслідок її дій у довкіллі.

Сфера «Культура» вводить дитину у світ практичної та духовної діяльності людини, розвиває потребу в реалізації власних творчих здібностей, навчає діставати задоволення від процесу та результатів своєї діяльності, вправляє в умінні цінувати рукотворні вироби, культивує інтерес до надбань національної та світової культур. Сфера «Люди» формує соціальну компетентність: навчає диференціювати людей за ознаками віку, статі, спорідненості; поводитися в межах дозволеної поведінки, оволодівати культурою діалогу, адекватно реагувати на вчинки і слова інших, дотримуватись правил хорошого тону, співпереживати і співдіяти. Сфера «Я сам» відкриває дитині світ власного внутрішнього життя, прагнень, думок, переживань; допомагає зіставити свої бажання з можливостями; привертає увагу до особливостей власного фізичного, психологічного та соціального розвитку.

Стан дослідження проблеми. Процес життєдіяльності дітей дошкільного віку в філософсько-освітньому контексті в тій чи іншій мірі досліджено у працях Л. Виготського, В. Давидова, О. Кононко, Ш. Амонашвілі, В. Кудрявцева, М. Поддякова, О. Леонтьєва, Є. Ільєнкова, Ж. Піаже та інших зарубіжних та вітчизняних авторів. Проте теоретико-методологічне узагальнення проблеми життєдіяльності як цілісної характеристики буття на ранніх етапах розвитку особистості потребує додаткового вивчення.

Мета дослідження. Розкриття теоретико-методологічних засад життєдіяльності як цілісної характеристики буття на ранніх етапах розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Однією з основ життєдіяльності особистості на ранніх етапах її розвитку є пізнавальна активність самої дитини, адже в ній існують не лише потенційні задатки, але й прагнення навчатися. Кінцевою метою навчання

та виховання є процес соціалізації, тобто перетворення дитини у дорослого індивіда. Таким чином, основним змістом у житті дитини є процес її становлення як дорослої особистості в процесі розвитку. І саме це життя дитини має стати об'єктом навчання і виховання. Сама ж дитина виступає творцем свого життя, тобто таким же суб'єктом навчально-виховного процесу, як і педагог. І завдання освіти полягає в тому, щоб цю функцію творця власного життя дитина виконувала не лише відгук на природний потяг до розвитку, а й цілком усвідомлено, з використанням власних вольових якостей і механізмів свідомої самоорганізації.

Навчально-виховний процес у дошкільному навчальному закладі являє собою життя дитини в усіх її формах, організоване зусиллями педагогів і самих дітей, з тим, щоб добитися адекватного дитячій природі і ефективного розвитку дитини в напрямі становлення її як дорослої особистості.

Життєдіяльність – це інтегрована характеристика буття дошкільника, яка актуалізує дві взаємопов'язані і водночас специфічні форми його активності – знаходження у процесі життя і діяльність. Життя дошкільника характеризується певною організованістю, повнотою, продуктивністю. Завдяки активному буттю задовольняються матеріальні та морально-духовні потреби дитини, виробляються необхідні звички, розвиваються здібності, формуються особистісні якості, зароджуються життєві цінності. Важливим результатом повноцінного буття дошкільника є його індивідуальний життєвий досвід – практичний, пізнавальний, комунікативний. Похідним від поняття «життєдіяльність» є поняття життєдіяльний, що характеризує здатність дошкільника до активного прояву своїх життєвих сил, діяльну натуру, свідоме ставлення до різних подій, життєдайне світобачення.

Вивчення вікових фаз та біографічних етапів життєвого шляху має досить значну психологічну традицію. Цей напрям пов'язаний з працями Е.Еріксона, С. Рубінштейна. Дослідженню рушійних сил розвитку, закономірностей та етапів розвитку, специфіці та ролі в цьому процесі криз розвитку особистості, часовій періодизації її життя присвячені праці Л. Виготського, О. Леонтьєва, Л. Божович, Д. Ельконіна, І. Кона, Г. Костюка та ін. Більшість авторів у працях з психології розвитку виділяють у життєвому циклі людини три великих етапи: дитинство, юність, зрілість (дорослість). Дитинство складається з трьох періодів – дитячий, раннє дитинство та шкільний вік. Перехід від дитинства до дорослості звичайно поділяють на два етапи: підлітковий вік – отрочество, юність (ранню та пізню). Дорослий вік також поділяється на три періоди: молодість, середній вік та похилий вік. Вікова термінологія не є однозначною, як і хронологічні межі вікових етапів. Наприклад, у вітчизняній психіатрії вік від 14 до 18 років називають підлітковим, у психології ж 16–18 років вважаються юністю. В Тлумачному словнику В. Даля «юнак» визначається як «молодий», «малий», парубок від 15 до 20 років і більше, а «підліток» – як «дитя на підрослі», близько 14–15 років.

Виділення в життєвому циклі етапів, періодів не є надуманим, а відбиває специфіку кожного відрізка часу в контексті тих завдань, які властиві даному етапу розвитку особистості. Кожний період характеризується певним обсягом соціальних і психологічних досягнень, притаманних представникам цієї групи або окремому індивідові.

Водночас слід підкреслити, що хоча людське життя і складається з певних етапів життєвого циклу, але життєвий шлях в цілому слід розуміти як єдність багатьох автономних ліній розвитку людини, які збігаються, розбігаються або перетинаються і не можуть бути зрозумілими окремо одна від одної та від конкретних соціально-історичних умов.

У сучасній науці дедалі більше поширюється полівимірний підхід до вивчення віку, як диференційованої міри часу людського життя, що передбачає окреме вимірювання біологічного, соціального та психологічного віку. Слід підкреслити багатомірність вікових властивостей і критеріїв їх оцінки. Біологічний вік співвідноситься з властивостями організму та його окремих підсистем, соціальний вік – зі становищем індивіда в системі суспільних відносин, психологічний – з характером його сенсомоторної, розумової та іншої діяльності.

Розвиток людини – єдиний процес у всьому багатстві його властивостей, детермінований історичними умовами життя людини в суспільстві. Цей процес становить цілісність індивідуального розвитку, яка стосується не тільки окремого етапу

індивідуального розвитку, але охоплює весь життєвий цикл людини, її життєвий шлях. Розвиток характеризує всі фази життєвого шляху, кожна з яких має свої періоди (дитинство, юність, зрілість, старість). Останні характеризуються формуванням особливих новоутворень, нових здібностей, принципів особистісної організації, нових психологічних стратегій та тактик вирішення індивідом соціально-детермінованих завдань, у тому числі й свого власного розвитку. Новоутворення кожної стадії розвитку особистості, включаючись до складу наступної, набувають більш високого рівня розвитку. Фази особистісного розвитку поступово становлять цілісність, у складі якої пізніші психологічні новоутворення, стратегії і тактики не відміняють, але видозмінюють, підкорюють психологічні утворення більш ранніх стадій та рівнів включенням їх у нові системи відношення особистості до світу. Ці загальні положення стосуються кожного етапу життєвого циклу людини.

У вітчизняній психології найбільш розробленою є теорія дитячого розвитку як певного вікового періоду. Л. С. Виготський сформулював принципи підходу до періодизації дитинства, які найповніше конкретизував Д. Б. Ельконін. Він створив концепцію психічного розвитку, яка об'єднує дві лінії: пізнавальний та власне особистісний розвиток дітей від народження і до закінчення середньої школи [6, с. 26–31]. Розвиток пізнавальної сфери дитини та її особистості іде в руслі провідних діяльностей, які послідовно змінюють одна одну в онтогенезі. Весь процес дитячого розвитку починається з провідної діяльності спілкування, спрямованої на розвиток особистості, і завершується виходом на перший план діяльності, пов'язаної з розвитком пізнавальної сфери.

Дитинство не лише продукт еволюції, а й результат історичного розвитку. Ще в працях Л. Виготського та П. Блонського було показано внутрішній зв'язок періодизації розвитку психіки дитини з системами виховання та навчання, що історично змінюються.

Провідна діяльність людини визначає стадію її життєвого шляху. В перший період дитинства основною діяльністю психологи вважають «безпосередньо-емоційне» спілкування з дорослими (комплекс позбавлення). Згодом форми спілкування розвиваються в рольовій грі, в спільній навчальній та трудовій діяльності дітей, створюючи у міру свого розвитку основу перетворення особистості.

Другу групу провідних діяльностей становлять ті, всередині яких йде розвиток переважно пізнавальної сфери та відповідних здібностей дітей. Це маніпулятивно-предметна діяльність дитини раннього віку, гра з предметами дітей дошкільного віку, навчання в шкільному дитинстві. У міру зростання дитини провідними стають такі види спілкування та діяльності:

- безпосередньо-емоційне спілкування (вік немовляти);
- предметно-маніпулятивна діяльність (ранній вік);
- рольова гра (дошкільний вік);
- навчальна діяльність (молодший шкільний вік);
- інтимно-особисте спілкування (підлітковий вік);
- навчально-професійна діяльність (ранній юнацький вік) [4, с. 67].

Від народження і протягом наступних етапів розвитку дитини провідні діяльності послідовно і періодично змінюють одна одну; це з одного боку, а з іншого – змінюються форми спілкування, які забезпечують розвиток пізнавальних процесів і самої особистості. Один етап від іншого відокремлюють «критичні періоди розвитку», коли виникає невідповідність між пізнавальними можливостями дитини та її особистістю. Л. С. Виготський вважав, що в кожному віці криза відбиває факт перебудови відносин дитини з середовищем.

Провідною зветься діяльність дитини, яку характеризують такі ознаки: по-перше, це така діяльність, у формі якої виникають і всередині якої диференціюються інші, нові види діяльності, по-друге, це така діяльність, в якій формуються або перебудовуються окремі психічні процеси; по-третє, це така діяльність, від якої головним чином залежать основні зміни особистості дитини. Саме в рамках провідної діяльності у дитини складаються і диференціюються нові види діяльності, виникають або перебудовуються психічні процеси (пам'ять, мислення тощо).

Суттєва характеристика діяльності в дитячому віці полягає в тому, що вона реалізовується тільки в спільному житті дитини з дорослими, у спілкуванням з

ними і під їх керівництвом. Дитина виконує певні функції в суспільстві і, отже, завжди перебуває в певних стосунках з дорослими та іншими дітьми. Можливості та особливості діяльності дитини в тому або іншому віці визначаються характером взаємовідносин з іншими людьми. Зміна змісту та форми цих взаємовідносин та місця дитини всередині них виступає об'єктивним джерелом зміни провідної діяльності, переходом до нового періоду соціального розвитку.

Провідна діяльність покликана вирішувати ключові протиріччя психічного розвитку між тим, що дитина вже знає та вміє, і новими завданнями, які висуває перед нею мінлива дійсність, сприяючи подоланню вікових криз. Дитина в своїй провідній діяльності протиставляє свої самостійні дії сумісним діям з дорослими, виставляє себе в якості автономної діючої особи. Кожен крок емансипації дитини від дорослих означає все більшу її інтеграцію в спільноту дорослих. Дитина намагається виконувати дії дорослих, які виконати неспроможна, і це протиріччя вирішується за допомогою провідної діяльності дитини – гри (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Д. Ельконін).

Соціальний розвиток особистості відбувається в двох взаємопов'язаних напрямках: соціалізації (оволодіння суспільним досвідом, його присвоєння), та індивідуалізації (набуття самостійності, відносної автономності). Найпершою фазою соціалізації дитини є виховання в сім'ї, де вона встановлює свої перші зв'язки з іншими людьми, головним чином рідними. Другою фазою соціалізації є встановлення дитиною соціальних зв'язків поза межами родинних стосунків у дитячих дошкільних закладах). Третя фаза – оволодіння основами знань та суспільним досвідом під час навчання в середній школі або іншому навчальному закладі.

Висновки. Таким чином, узагальнення різних теоретичних підходів до проблеми життєдіяльності дітей дошкільного віку дозволяє стверджувати, що у процесі життєдіяльності дитина накопичує індивідуальний досвід соціальної поведінки та спілкування, формування особистісних норм, переконань тощо. Кожна людина сама, індивідуально, безпосередньо проходить шлях соціального розвитку, накопичує соціальний досвід. Розвиток дитини відбувається в конкретних умовах та ситуаціях, у процесі особистісної діяльності (гри, навчання) та спілкування, що і характеризує справжню її біографію, її життєвий шлях. У процесі життєдіяльності дитина оволодіває значним обсягом умінь та навичок, збагачується досвід її соціальної поведінки, з'являються відносно сталі ціннісні орієнтації, відбувається розвиток вищих почуттів – моральних, інтелектуальних, естетичних.

Бібліографічні посилання

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. – К.: Світлич, 2009. – 430 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – К., 1999. – 62 с.
3. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання, 2003. – С.203.
4. **Немов Р. С.** Психологія / Р. С. Немов. – М., 1990.
5. Психологія і педагогіка життєтворчості : [навч.-метод. посіб.] / Ред. рада: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (наук. ред.) [та ін.]. – К., 1996. – 792 с.
6. **Ельконин Д. Б.** К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Д. Б. Эльконин // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М., 1990. – С. 26–31.

Надійшла до редколегії 22.02.2012 р.

УДК 141.7

В. І. Пронякін

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

© Пронякін В. І., 2012

Вип 22. 2012

111